

DOI: 10.31110/consensus/2024-01/176-189

УДК (UDC) 94 (477) «1954/1965»

**THE NEWSPAPER «KIROVOHRADSKA PRAVDA»
AS A MOUTHPIECE OF SOVIET ATHEIST PROPAGANDA IN 1954–1965**

Oleksandr Tatarchenko*

Abstract

Goal of the study. The goal of the article is to conduct a comprehensive study of atheistic publications in *Kirovohradska Pravda* during the period of intensification of anti-religious policies in the USSR in 1954–1965.

Methodology. The main methods used to prepare this publication were: problematic and chronological, analysis and synthesis, descriptive and statistical.

Scientific novelty. The article is the first to examine the content of publications on atheistic topics in the Kirovohrad Regional and City Committees of the CP(B)U and the Regional Council of Workers' Pravda, *Kirovohradska Pravda*. The author establishes how the adoption of the resolution "On major shortcomings in scientific and atheistic propaganda and measures to improve it" by the CPBU Central Committee on July 7, 1954 affected the topics of anti-religious publications published in *Kirovohradska Pravda* in 1954–1965. The main directions of atheist propaganda are identified and analysed.

In particular, there were publications that criticised party, state and public organisations for the low level of propaganda work among the population of the region. There have always been calls to intensify atheist propaganda and make it more qualitative. A significant number of articles were devoted to criticising religion as a phenomenon. Articles promoting a materialistic worldview were periodically published.

Increased administrative pressure on clergymen in the late 1950s was reflected in the fact that *Kirovohradska Pravda* published articles in which they explained why they had renounced their ministry and apologised for their preaching activities.

Conclusions. During the period of intensification of anti-religious policy in the USSR in 1954–1965, *Kirovohradska Pravda* served as a mouthpiece of atheist propaganda in the Kirovohrad region of the Ukrainian SSR. Its contents reflected the main directions of atheist propaganda. However, as some publications have shown, the goal of atheisation of the population of Kirovohrad oblast was not achieved.

Keywords: propaganda, newspaper, religion, capitalism, party, socialism, communism

---

* Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of General Humanities and Natural Sciences of Kherson National Technical University, Oleshky, Kherson region, Ukraine. E-mail: obt1980@ukr.net. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8790-2194>

**ГАЗЕТА «КІРОВОГРАДСЬКА ПРАВДА»
ЯК РУПОР РАДЯНСЬКОЇ АТЕЇСТИЧНОЇ ПРОПАГАНДИ В 1954–1965 РР.**

Олександр Татарченко*

Анотація

Мета роботи. Мета статті полягає у всебічному дослідженні атеїстичних публікацій в газеті «Кіровоградська правда» в період активізації антирелігійної політики в СРСР в 1954–1965 рр.

Методологія. Основними методами, які були використані для підготовки даної публікації, були: проблемно-хронологічний, аналізу та синтезу, описовий та статистичний.

Наукова новизна. У статті вперше досліджено зміст публікацій на атеїстичну тематику у друкованому органі Кіровоградського обласного та міського комітетів КП(б)У та обласної ради трудящих «Кіровоградській правді». Встановлено як вплинуло прийняття 7 липня 1954 р. ЦК КППС постанови «Про великі недоліки в науково-атеїстичній пропаганді і заходи її поліпшення» на тематику антирелігійних публікацій, виданих протягом 1954–1965 рр. на сторінках «Кіровоградської правди». Визначено та проаналізовано основні напрями атеїстичної пропаганди.

Зокрема з'явилися публікації, в яких викладалася критика партійних, державних та громадських організацій за низький рівень пропагандистської роботи серед населення області. Завжди лунали заклики активізувати атеїстичну пропаганду, робити її більш якісно. Значна кількість статей була присвячена критиці релігії як явища. Періодично виходили статті, в яких пропагувався матеріалістичний світогляд.

Посилення адміністративного тиску на служителів культу наприкінці 1950-х років відобразилося у тому, що на сторінках «Кіровоградської правди» з'явилися публікації, в яких вони розповідали чому зреклися сану та просили вибачення за те, що займалися проповідницькою діяльністю.

Висновки. Газета «Кіровоградська правда» у період активізації антирелігійної політики в СРСР в 1954–1965 роках виконувала функцію рупору атеїстичної пропаганди в Кіровоградській області УРСР. На її сторінках знайшли відображення основні напрями атеїстичної пропаганди. Однак, як показали деякі публікації, мета по атеїзації населення Кіровоградської області не була досягнута.

Ключові слова: пропаганда, газета, релігія, капіталізм, партія, соціалізм, комунізм

Цитування: Татарченко, О. (2024). Газета «Кіровоградська правда» як рупор радянської атеїстичної пропаганди в 1954–1965 рр. *Консенсус*, 1, 176–189.

URL: <https://konsensus.net.ua/index.php/konsensus/article/view/101>

---

* кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри загальноосвітніх гуманітарних та природничих дисциплін Херсонського національного технічного університету, Олешки, Херсонська обл., Україна.
E-mail: obt1980@ukr.net. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8790-2104>

Постановка проблеми. У добу інформаційних воєн, коли ворогуючі сторони використовують широкий спектр засобів для ведення пропагандистських кампаній, важливо вивчати засоби, якими велась пропаганда в попередні епохи і досліджувати, які вона мала наслідки для того чи іншого суспільства. До сьогоднішнього дня Україна відчуває наслідки радянських агітаційних і пропагандистських кампаній, які намагалися підірвати духовні основи українського народу, серед яких одне з провідних місць займала релігійна сфера.

Одним із основних засобів агітації та пропаганди в СРСР була періодична преса. Саме через газети та бюлетені до широких мас населення доносилися основні положення політики КПРС. Серед постійних тем, які були присутні на шпальтах жовтої преси, була атеїстична пропаганда. Тематика таких публікацій змінювалася під впливом політичної кон'юнктури в Радянському Союзі, однак їх кількість завжди залишалася значною. Саме тому дослідження цієї проблеми залишається актуальною в українській історичній науці і потребує подальших досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження публікацій атеїстичного спрямування у виданнях республіканського рівня зробили такі українські історики як: О. Вітринська¹, О. Гела², Л. Дудка³, Ю. Каганов⁴, В. Калабська⁵, Г. Рудий⁶, О. Чучалін⁷ і С. Шульженко⁸.

Антирелігійний контент в регіональній періодиці радянської України аналізували: Ю. Бідзіля⁹, В. Грінченко¹⁰, М. Грибеник¹¹, Ю. Данилець¹², М. Костів¹³, О. Татарченко¹⁴.

---

¹ Вітринська О. Радянська преса та література 1920–30-х рр. як інструмент впливу на релігійну свідомість євреїв України. *Вісник НТУ «ХПИ»*. 2014. № 25 (1068). С. 3–14.

² Гела О. Антирелігійна пропаганда на сторінках журналу «Перець» в 1953–1964 рр.: досвід використання баз даних. URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/1906-hela-o-m-antyrelihiina-propahanda-na-storinkakh-zhurnalu-perets-v-1953-1964-rr-dosvid-vykorystannia-baz-danykh>

³ Дудка Л. Журнал «Безвірник» у системі антирелігійної пропаганди в Україні 1920–1930-х роках. *Християнство в Україні: доба Відродження та Нового часу*. URL: <https://www.religio.org.ua/index.php/religio/article/view/1281/1281/>

⁴ Каганов Ю. Радянська преса і конструювання масової суспільної свідомості в Україні (1950–ті – 1985 рр.). *Наукові праці історичного факультету ЗНУ*. 2014. Вип. XXXVIII. С. 21–25.

⁵ Калабська В. Сучасна оцінка антирелігійної компанії в освіті радянської України (за матеріалами педагогічної періодици 20-х років ХХ ст.). *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2012. Ч. 3. С. 96–102.

⁶ Рудий Г. Газетна періодика УРСР 1950-х років: особливості формування, функціонування, контент. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В.І. Вернадського: зб. наук. пр.* 2017. Вип. 48. С. 460–474.

⁷ Чучалін О. Вплив атеїстичної пропаганди радянської преси на релігійну ситуацію в УСРР у 1920–1930-ті рр. *Збірник наукових праць «Гілея: науковий вісник»*. 2019. Вип. 142. С. 182–188.

⁸ Шульженко С. Газети Української РСР 1955–1960 років у фонді Державного архіву друку Книжкової палати України: аналітичний огляд. *Вісник Книжкової палати*. 2018. № 12. С. 37–44.

⁹ Бідзіля Ю. Закарпатська періодика середини та другої половини ХХ ст. як процес поглиблення радянзації мас-медійного простору краю. URL: <https://www.lsl.lviv.ua/index.php/uk/fahovi-vydannya/zbirnyk-prats-ndi-presoznavstva/zb2020/zb2020bidzilvayu/>

¹⁰ Грінченко В. Неприйняття релігійних свят в ранній радянський період у відображенні місцевої преси Уманської округи. *Уманська старовина*. 2021. Вип. 8. С. 105–118.

Зокрема Ю. Бідзіля та Ю. Данилець досліджували газети Закарпаття «Закарпатську правду» та «Советское Закарпатье»¹⁵, В. Грінченко – уманську газету «Робітничче-селянська правда»¹⁶, М. Костів – пресу Чернігівщини («Колгоспна праця», «Червоний стяг», «Більшовик», «Більшовицький шлях»)¹⁷, М. Грибенік і О. Татарченко – періодику південної України («Большевицкое знамя», «Бугская заря», «Известия Херсонского исполкома», «Кіровоградська правда», «Комсомольська іскра», «Красный Николаев» («Шлях індустріалізації»), «Надніпрянська правда», «Південна правда», «Солдат и рабочий», «Родной край», «Чорноморська комуна», «Херсонский коммунар», «Херсонская правда», «Херсонское утро»)¹⁸.

Однак більша частина регіональних періодичних видань радянської України до цього часу залишаються або зовсім недослідженими або вивченими частково. Одним

---

¹⁵ Грибенік М.В. Атеїстична пропаганда в періодичній пресі Півдня України (1954–64-х рр.). *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Сер.: Історичні науки*. 2013. Вип. 3.35. С. 273–276.

¹⁶ Данилець Ю. Радянська преса проти православного чернецтва та монастирів на Закарпатті (1950–1960 рр.). *Pravoslavyu biblicky zbornik*. Горлице. П. 2015. С. 136–149; Данилець Ю. Антирелігійозна пропаганда в періодике Закарпатської області УРСР в 1950–1960 гг. *Електронний науково-образовательний журнал «Історія»*. 2016. Т. 7. Вип. 9 (53). URL: <http://history.jes.su/s207987840001304-3-1>

¹⁷ Костів М. Антирелігійна пропаганда на шпальтах преси Чернігівщини на початку 30-х років ХХ ст. *Література та культура Полісся. Серія: Історичні науки*. 2017. Вип. 88. С. 194–202.

¹⁸ Татарченко О.Б. Позиція херсонських газет у висвітленні церковної проблематики в період 1917–1922 рр.. *Південний архів: Збірник наукових праць. Історичні науки*. 2006. Вип. 23. С. 86–92; Татарченко О.Б. Газета «Красный Николаев» («Шлях індустріалізації») як джерело дослідження релігійної державної політики у 1920–1930-ті роки. *Південний архів: Збірник наукових праць. Історичні науки*. 2007. Вип. 25. С. 105–108; Татарченко О.Б. «Надніпрянська правда» як засіб висвітлення атеїстичної пропаганди у Херсонській області УРСР (друга половина 1940-х – перша половина 1960-х рр.). *Емінак*. 2020. № 3 (31) (липень-вересень). С. 155–164; Татарченко О.Б. Активізація критики православних свят на шпальтах газет південної України в другій половині 1950-х рр. *Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри: збірник наукових праць*. Вип. 8 / відп. ред. М.І. Михайлуца. Херсон: ОЛДІ-ПЛІОС, 2021. С. 371–374; Татарченко О.Б. Висвітлення газетами південної України стану поширення матеріалістичного світогляду в повоєнні роки. *Суспільно-політичні процеси в Україні та світі: історія, проблеми, перспективи*: матер. ІХ Всеукр. наук.-практ. конф. (Суми, 29 квітня 2022 р.) / Ред. колегія: В.М. Власенко, А.В. Гончаренко, С.І. Дегтярьов та ін. Суми: Сумський державний університет, 2022. С. 179–184.

¹⁵ Бідзіля Ю. Закарпатська періодика середини та другої половини ХХ ст. як процес поглиблення радянської мас-медійного простору краю... URL: <https://www.lsl.lviv.ua/index.php/uk/fahovi-vydannya/zbirnyk-prats-ndi-presoznavstva/zb2020/zb2020bidzilyayu/>; Данилець Ю. Радянська преса проти православного чернецтва та монастирів на Закарпатті (1950–1960 рр.)... С. 136–149; Данилець Ю. Антирелігійозна пропаганда в періодике Закарпатської області УРСР в 1950–1960 гг....

¹⁶ Грінченко В. Неприйняття релігійних свят в ранній радянський період у відображенні місцевої преси Уманської округи.... С. 105–118.

¹⁷ Костів М. Антирелігійна пропаганда на шпальтах преси Чернігівщини... С. 194–202.

¹⁸ Грибенік М.В. Атеїстична пропаганда в періодичній пресі Півдня України (1954–64-х рр.)... С. 273–276; Татарченко О.Б. Позиція херсонських газет у висвітленні церковної проблематики в період 1917–1922 рр.... С. 86–92; Татарченко О.Б. Газета «Красный Николаев» («Шлях індустріалізації»)... С. 105–108; Татарченко О.Б. «Надніпрянська правда»... С. 155–164; Татарченко О.Б. Активізація критики православних свят на шпальтах газет південної України в другій половині 1950-х рр.... С. 371–374; Татарченко О.Б. Висвітлення газетами південної України стану поширення матеріалістичного світогляду в повоєнні роки... С. 179–184.

із них є друкований орган Кіровоградського обласного і міського комітетів комуністичної партії України та обласної ради трудящих «Кіровоградська правда».

У 2018 р. Департамент культури, туризму та культурної спадщини Кіровоградської обласної державної адміністрації та обласна універсальна наукова бібліотека ім. Д. Чижевського випустили бібліографічний покажчик «Від Бюлетеня... до громадської газети. Бібліографічна хроніка (до 100-річчя газета «Кіровоградська правда»)), в якому, на жаль, публікації антирелігійного змісту не були відображені¹⁹.

Мета статті. Метою статті є комплексне дослідження атеїстичних публікацій в «Кіровоградській правді» в період активізації антирелігійної політики в СРСР в 1954–1965 рр.

Цілі статті. Виходячи із мети дослідження поставлено такі завдання:

- 1) визначити основні напрямки атеїстичної пропаганди на шпальтах газети «Кіровоградська правда»;
- 2) виявити як висвітлювалася антирелігійна діяльність партійних, державних і громадських організацій в Кіровоградській області;
- 3) з'ясувати, яку роль відігравала «Кіровоградська правда», в якості засобу атеїстичної пропаганди в Кіровоградській області в період 1954–1965 рр.

Виклад основного матеріалу. У середині ХХ ст. друковані джерела інформації продовжували залишатися вагомим засобом впливу на світогляд радянського суспільства. Зокрема в УРСР у період з 1946 по 1955 рр. кількість періодичних видань зросла з 924 до 1061, а кількість накладів з 1946 по 1960 рр. зросла з 652 тис. до 1 млн. 700 тис. примірників²⁰.

Паралельно зі зростанням кількісних показників у сфері друку, змінювався й зміст публікацій. У повоєнні роки Руська православна церква була використана для поширення впливу Радянського Союзу у країнах Східної і Центральної Європи, які потрапили під її вплив, та для стабілізації політичної ситуації всередині країни. Тому радянська антирелігійна політика мала ліберальний характер і на сторінках газет утілювалася переважно у публікаціях, які пропагували матеріалістичний світогляд. Проте, з приходом до влади М. Хрущова, ЦК КПРС 7 липня 1954 р. видав постанову «Про великі недоліки в науково-атеїстичній пропаганді і заходи її поліпшення», після чого на сторінках «Кіровоградської правди» посилилася ідейна боротьба проти «релігійних пережитків» в радянському суспільстві.

Вже 7 серпня 1954 р. на першій сторінці газети «Кіровоградська правда» вийшла стаття під назвою «За цілеспрямовану науково-атеїстичну пропаганду». На початку публікації було заявлено про «торжество соціалістичної ідеології» в СРСР, а далі

¹⁹ Від Бюлетеня... до громадської газети. Бібліографічна хроніка (до 100-річчя «Кіровоградської правди»). Департамент культури, туризму та культурної спадщини Кіровоградської обласної державної адміністрації, обласна універсальна наукова бібліотека ім. Д.І. Чижевського, м. Кропивницький; укладачі: Андрійченко Н.П., Міщенко М.І., Завіна О.М. Кропивницький, 2018. 119 с.

²⁰ Вакульчук О.А. Багатотиражна преса України 1917-1941 років: становлення, розвиток, контент: монографія / відп. ред. Л.А. Дубровіна; НАН України, Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського. Київ, 2021. С. 257.

зазначено, що це не означає, що у свідомості радянських людей уже повністю ліквідовані пережитки капіталізму та залишки буржуазної моралі. Серед найбільш живучіших пережитків вказувалися релігійні забобони і стверджувалося, що вони «отруюють свідомість деяких робітників, службовців, колгоспників і завдають їм серйозної шкоди, заважають добре працювати на виробництві, брати активну участь у громадсько-політичному житті нашого народу».

Після цих слів, нищівна критика за «зневажливе ставлення до науково-атеїстичної пропаганди» обрушилася на партійні осередки Кіровоградщині, обласне відділення Товариства для поширення політичних і наукових знань та управління культури Кіровоградської області. Як взірць для наслідування наводилася атеїстична діяльність Гайворонського клубу залізничників. Зокрема зазначалося, що «тут лекції та бесіди на антирелігійні теми викликають значний інтерес не тільки у робітників і службовців, а й у членів їх сімей».

Наприкінці статті декілька абзаців було присвячено закликам до партійних організацій поліпшити атеїстичну пропаганду. Зокрема рекомендувалося цю пропаганду «вести войовничо, з вогником, у найтіснішому зв'язку з життям, із завданнями комуністичного будівництва», а також «підносити на вищій рівень революційну пильність наших людей»²¹.

Слід зазначити, що радянські партійні, державні та громадські структури у період пізнього сталінізму й не були зобов'язані проводити войовничу антирелігійну боротьбу, адже вони діяли в межах державної політики стосовно найбільшої церковної організації – Руської православної церкви, яка в порівнянні з довоєнним періодом і періодом десталінізації була найбільш ліберальною.

Сама ж стаття була побудована за класичною структурою для цього жанру пропагандистських публікацій, мета якої була спрямована на те, щоб активізувати діяльність радянських партійних, державних та громадських структур. Задля досягнення цієї мети публікація містила такі елементи: 1) постановка проблеми, 2) критика за слабку діяльність, 3) наведення прикладу для наслідування, 4) заклики діяти ще активніше.

Ще одним жанром, притаманним атеїстичним публікаціям, були статті, в яких релігія піддавалася критиці як явище та елемент ворожого світогляду. До кінця 1954 р. на шпальтах газети «Кіровоградська правда» вийшло друком три такі статті. Так, 21 серпня 1954 р. у рубриці «На лекціях» вийшла стаття лектора обласного лекційного бюро В. Потіхи «Наука і релігія про походження людини»²², 3 жовтня 1954 р. у рубриці «Бесіди на науково-атеїстичні теми» вийшла стаття кандидата філософських наук В. Прокоф'єва «Наука і релігія»²³, 8 жовтня 1954 р. у рубриці «Консультація» з'явилася публікація дійсного члена Товариства для поширення політичних і наукових знань М. Шкутька «Класово-реакційна суть християнства»²⁴.

²¹ За цілеспрямовану науково-атеїстичну пропаганду. *Кіровоградська правда*. 1954. 7 серп. (№ 159 (3237)). С. 1.

²² Потіха В. Наука і релігія про походження людини. *Кіровоградська правда*. 1954. 21 серп. (№ 167 (3246)). С. 2.

²³ Прокоф'єв В. Наука і релігія. *Кіровоградська правда*. 1954. 3 жовтня (№ 197 (3276)). С. 2.

²⁴ Шкутько М. Класово-реакційна суть християнства. *Кіровоградська правда*. 1954. 8 жовтня (№ 211 (3379)). С. 2.

Найбільш яскравим прикладом такого виду статей є праця В. Потіхи, адже вона поєднала в собі декілька видів радянської пропаганди, актуальність яких зросла з приходом до влади М. Хрущова.

На початку статті «Наука і релігія про походження людини» В. Потіха виклав звичні для довоєнного періоду маніпулятивні атеїстичні тези, такі як: «вся релігія – запеклий ворог науки», «де починається віра в надприродне, там закінчується наука», «матерія єдина в усьому всесвіті, а все нематеріальне і надприродне є вигадкою ідеалістів» і саме тому «люди, які зрозуміли цю просту істину», нібито, повинні непримиренно боротися з релігією.

Далі автор статті охарактеризував релігійні теорії походження людини як фантастичні і зазначив, що їхня мета – отруїти свідомість людей та ослабити їх волю до боротьби. Цю тезу він спробував обґрунтувати посиланням на таких мислителів як Джордано Бруно, М. Ломоносов та О. Радішев. Потім перейшов до теорії Ч. Дарвіна, вчення І. Сеченова та І. Павлова, посилався також на Леніна, Маркса й Енгельса. І кожен раз піддавав сумніву релігійно-ідеалістичні уявлення про розвиток людини, натомість підкреслював головну роль праці в еволюції людини.

Наприкінці статті автор перейшов від атеїстичної до політичної пропаганди, проте заснованої на матеріалістичному світогляді. Він звинуватив буржуазних вчених-ідеалістів у тому, що вони намагалися пояснювати расові відмінності людей їх походженням від різних тварин. І що робили вони це для того, щоб виправдати свої «людиноненависницькі теорії» про «повноцінних», «неповноцінних» і «зовсім неповноцінних» рас, які, нібито, самі існувати не можуть і потребують постійної опіки, яку їй надають колоніальним країнам Африки, Азії та Америки буржуазні держави. Натомість нижче В. Потіха продемонстрував імперіалістичну й шовіністичну політику Радянського Союзу до поневолених ним народів. Зокрема він зазначив, що ці народи разом «переможно крокують до вершин людського щастя – комунізму». А потім зазначив, що «в минулому відсталі в культурному й економічному відношенні народи радянських республік, за допомогою свого старшого брата – російського народу, досягли величезних успіхів у розвитку промисловості, сільського господарства і культури, а в дні Великої Вітчизняної війни з нечуваною мужністю і стійкістю відстояли мир для всього людства»²⁵.

Таким чином, стаття В. Потіхи являла собою набір шаблонних пропагандистських тез, але стала ще однією цеглинкою у будівництво парадигми ненависті до ідеологічних ворогів як у середині СРСР та і за його межами.

Також у друкованому органі Кіровоградського обласного і міського комітетів КП(б)У та обласної ради трудящих «Кіровоградській правді» як у головній газеті Кіровоградської області піднімалося питання про якість антирелігійної пропаганди в інших газетах регіону. Зокрема, в статті «Питання науково-атеїстичної пропаганди в районних і міських газетах» від 2 жовтня 1954 р., було зроблено огляд районної преси

²⁵ Потіха В. Наука і релігія про походження людини... С. 2.

Кіровоградської області. На початку статті наводилися традиційні тези про важливість атеїстичної пропаганди, а потім відмічалось, що майже всі міські і районні газети останнім часом опублікували антирелігійні матеріали. Після цього перелічувалися приклади публікацій, в яких лунала критика низького рівня атеїстичної пропаганди в конкретних районах, колгоспах і будинках культури. Наслідком недостатньої боротьби з релігією пропонувалося вважати те, що «люди хрестять дітей, молоді вінчаються, відзначають релігійні свята, принижують свою гідність».

Наприкінці статті наводився перелік газет Кіровоградської області, які занедбали антирелігійну пропаганду, серед яких: «За сталінські колгоспи» (с. Петрове), «Сталінська правда» (с. Добровеличківка) та «Рівнянська комуна» (с. Рівне)²⁶.

Ще більш актуальним для радянської влади стало питання атеїстичної роботи серед молоді, що засвідчив вихід статті професора, заслуженого діяча науки УРСР, С. Чавдарова «Атеїстичне виховання учнів», яка була опублікована в «Кіровоградській правді» 15 грудня 1954 р. Після стандартних фраз про будівництво соціалізму і незавершеність боротьби проти пережитків минулого, автор наголосив на тому, що КПРС «неодноразово вказувала на необхідність будувати шкільну освіту на засадах науково-матеріалістичного світогляду, вести широку антирелігійну пропаганду».

Далі автор акцентував увагу на тому, що в здійсненні заходів по комуністичному вихованню дітей, підлітків та юнацтва треба рішуче посилити наступальну лінію як у викладанні основ наук, так і в організації всієї позакласної та позашкільної роботи з учнями. Також він вимагав, щоб з історичних і біологічних фактів, із законів фізики та хімії педагоги обов'язково робили атеїстичні висновки, які б глибоко засвоювалися учнями. Тобто мета такої пропаганди полягала в тому, щоб молодь втратила зв'язок з традиціями своїх батьків і дідів і була мовчазним виконавцем волі комуністичного режиму. Однак це завдання С. Чавдаров назвав боротьбою з передсудами і забобонами серед учнів і підкреслив, що «не можна байдуже ставитися до того, що окремі учні бувають в церквах, виконують релігійні обряди або відвідують школу в дні релігійних свят». Наприкінці статті автор підкреслив, що атеїзація молоді повинна проводитися комплексно і в її здійсненні має бути задіяний весь педагогічний колектив кожної радянської школи²⁷.

Наступного року на сторінках «Кіровоградської правди» вийшла лише одна стаття спрямована на критику релігії як явища, ще чотири статті були направлені на пропаганду матеріалістичного світогляду. Зокрема одразу три з них були присвячені вченню І. Мічуріна.

Доктор філософських наук Г. Платонов у статті «Торжество мічурінського матеріалістичного вчення в біології» від 23 жовтня 1955 р. спочатку зазначив, що вчення Дарвіна завдало нищівного удару по релігійній легенді про створення тварин і рослин Богом і дало можливість, не вдаючись ні до яких потойбічних сил, пояснити з

²⁶ Питання науково-атеїстичної пропаганди в районних і міських газетах. *Кіровоградська правда*. 1954. 2 жовтня (№ 196 (3275)). С. 2.

²⁷ Чавдаров С. Атеїстичне виховання учнів. *Кіровоградська правда*. 1954. 15 груд. (№ 247 (3326)). С. 2.

допомогою природних законів походження всіх істот, що нині живуть на Землі. А потім підкреслив, що праці І. Мічуріна відіграли вирішальну роль у боротьбі матеріалізму з ідеалізмом у біології та зауважив, що вони дали змогу до кінця викрити антинауковий характер вейсманізму-морганізму і відстояти матеріалістичне ядро вчення Дарвіна. Також він додав, що «вони збагатили дарвінізм, відкривши новий етап в його поступальному розвитку. Всіма результатами своєї наукової і практичної діяльності Мічурін незаперечно довів, що зміна середовища не тільки викликає ті або інші зміни організмів, а й визначає якість, напрям цих змін»²⁸.

У наступні роки в «Кіровоградській правді» продовжували з'являтися як статті антирелігійного спрямування, так і матеріалістичного, однак наприкінці 1950-х років з'явилися публікації, в яких цитувалися священнослужителі, які порвали релігією. Поява таких статей була зумовлена змінами в державній політиці щодо боротьби з релігійними пережитками, яка характеризувалася доповненням пропагандистських методів адміністративним тиском на духовенство та вірян усіх церков і конфесій, які існували в СРСР. Саме тому із п'яти публікацій атеїстичного спрямування, опублікованих у 1958 р. в «Кіровоградській правді», три містили цитування колишніх священнослужителів, які пояснювали, чому розчарувалися в релігії.

Зокрема, з газети «Київська правда» було передруковано дві публікації колишнього священика, кандидати богослов'я, П. Дармарського, який не тільки розповів, чому порвав із церквою, але й відповів на листи читачів та пояснив, як змінилося його життя після зречення від сану. Зокрема, відповіді на критику з боку вірян він використав для розвінчання релігії за допомогою стандартних атеїстичних тез, наприклад таких як: «Бога вигадали люди», «віра в Бога служить капіталістичному світу», «німецькі фашисти з ім'ям Бога на вустах знищували мільйони людей» і тощо. Щодо позитивних змін в його житті після відходу від релігії, то він вказав, що отримав атестат зрілості, влаштувався на роботу до заповіднику-музею «Кієво-Печерська лавра» та помирився з дружиною²⁹.

В іншій статті, присвяченій висвітленню атеїстичної роботи Устимівського районного відділення товариства для поширення політичних і наукових знань, розповідалося про проведення вечорів атеїста в селах Устимівка та Криничуватка. Після підзаголовку «Вони були служителями церкви», наводилися слова колишніх священнослужителів, які виступали на цих заходах.

Колішній священик, а нині пенсіонер, І. Білоненко розповів, що ще 35 років тому порвав з релігією, що шлях до цього рішення був у нього нелегкий, але він «довгий час зіставляв церковне вчення з реальним життям і нарешті прийшов до висновків, що релігія – це дурман». Також він звинуватив церкву у тому, що вона не боролася з експлуататорами селян, а також відмітив, що визволення трудящих від рабства відбулося лише завдяки «Великій Жовтневій соціалістичній революції».

²⁸ Платонов Г. Торжество мічурінського матеріалістичного вчення в біології. *Кіровоградська правда*. 1955. 23 жовтня (№ 211 (3548)). С. 2–3.

²⁹ Дарманський П. Атеїзм перемагає. *Кіровоградська правда*. 1958. 6 серп. (№ 154 (4262)). С. 2–3.

Псаломщик О. Смоквин у своєму виступі називав церкву «кормушкою», «лавочкою для духовних пастирів». Наприкінці виступу він перейшов до папюження священика с. Устимівка Євдокима Хвільцького, сказавши наступне: «Кожну службу в церкві він починає словами про «святого Отця і духа», а кінчає «сучим сином», лаючи з амвона всіх тих, хто залишає церкву й Бога. Та оскільки число таких з кожним днем збільшується, отцю Євдокимію доводиться, більше лаятись, ніж молитися. Попадає від нього й тим, хто мало приносить у дар Божий».

У другій частині статті, під заголовком «Пориваємо з сектою» наводилися стенограми виступів баптистів, які покінчили з релігією. Всі вони розповідали про користолюбство пастирів та соромилися через те, що були віруючими. Так, колишній проповідник М. Карпушин говорив: «Прошу пробачення у тих, хто раніше слухав мене як проповідника. Ні в якого Бога я не вірю». Потім він поскаржився, що його криничуватські баптисти називають антихристом і їхнім ворогом. А наприкінці виступу закликав «всіх, хто ще перебуває під впливом сектантів виходити з темряви на світлий шлях»³⁰.

Таким чином, колишніх священнослужителів, для більш потужного впливу на трудящих, використовували в якості пропагандистів атеїстичного світосприйняття.

Водночас, кожен рік на сторінках «Кіровоградської правди» продовжували виходити публікації спрямовані на боротьбу з релігією. Зокрема, протягом 1959 р. вийшло дві статті кандидата історичних наук В. Сарбея, в яких він підкреслював антагоністичний характер релігії по відношенню до комунізму. Приміром, у статті «Праця і релігія» від 5 червня 1959 р., історик В. Сарбей підкреслив, що XXI з'їзд КПРС «намітив грандіозну програму розгорнутого будівництва комунізму в нашій країні, велику увагу приділив питанням комуністичного виховання». Далі він процитував слова М. Хрущова про працю, а саме: «Ми добиваємося того, щоб праця, як творець усіх матеріальних і культурних благ, перетворилася в найпершу життєву потребу людей».

Після цих слів автор перейшов до дискредитації релігійних людей, стверджуючи, що вони перебувають в полоні релігійних передсудів і забобонів і це заважає їм «з усією енергією, свідомо включитися в будівництво нового суспільства. Релігія і комунізм несумісні, як несумісні ніч і день, темрява і світло. Особливо виразно виявляється ця несумісність у тому ставленні, якого вчать комуністична мораль, з одного боку, і релігія – з другого, до праці». Пояснив він ці слова тим, що, нібито, за вченням релігії праця є «карою Бога за гріхи людей». А далі звернув увагу на те, що всі думки віруючого спрямовані на підготовку до майбутнього потойбічного життя, а тому навіть найщиріші заклики релігійних проповідників є безпредметними, втрачають реальний сенс, бо якою б захоплюючою не була картина майбутнього комуністичного суспільства, вона все ж показувала картину земного щастя, а останнє, згідно з релігійними повчаннями, не може йти ні в яке порівняння

³⁰ Баранніков М., Гончаренко Г., Олійник О. Вечори атеїста. *Кіровоградська правда*. 1958. 19 жовт. (№ 195 (4303)). С. 2.

з небесним щастям. Після цього В. Сарбей зробив висновок про те, що з позицій релігії не можна запалювати людей на боротьбу за комунізм³¹.

Ще один вчений, кандидат філософських наук, В. Танчер у статті «Як виникла віра в Бога» від 22 липня 1960 р., зробив екскурс у появу релігійних вірувань, а наприкінці статті зіставив християнство з первісними віруваннями. Зокрема він описав обряд богоїдства, який порівняв із таїнством причащення, сказавши, що «віруючих причащають тілом і кров'ю божою, щоб на них, нібито, перейшла частка божої святості». Завершив він статтю стандартними фразами про те, що в «соціалістичному суспільстві підірвано соціальне коріння релігії», але ще часто «релігійні пережитки заважають активній участі громадян в суспільній праці по будівництву комунізму» і саме тому «допомогти таким громадянам звільнитися від релігійних пережитків є важливим завданням комуністичного виховання» і усвідомлення причин виникнення релігії повинно в цьому допомагати³².

Проїшло більш ніж десятиліття після виходу постанови ЦК КПРС «Про великі недоліки в науково-атеїстичній пропаганді і заходи її поліпшення» від 7 липня 1954 р., а в «Кіровоградській правді» 28 листопада 1965 р. вийшла стаття «Атеїстичному вихованню – цілеспрямованість, чітку систему». Вона була присвячена засіданню відділу пропаганди та агітації Кіровоградського обкому КП України, яке відбулося 26 листопад 1965 р. На ньому обговорювали питання роботи серед віруючих у місті Кіровограді, Новомиргородському і Знам'янському районах. Спочатку схвальні відгуки отримали ідеологічні працівники Знам'янського району за те, що при міськкомі партії було створено раду, яка координувала діяльність агітаторів-атеїстів, лекторів, культармійців, при сільських радах району діяли комісії по роботі з віруючими, в місті запрацював університет наукового атеїзму та кінолекторій, проводився постійно діючий семінар, де пропагандисти навчалися пропагандистській майстерності. Однак сам автор статті констатував, що «віддача від цих заходів мала».

Далі порцію критики отримали представники Новомиргородського району. У статті відмічалось, що у відділі пропаганди та агітації райкому партії слабо контролюють виконання заходів по атеїстичному вихованню та мало вивчають і поширюють «передовий досвід антирелігійної роботи». Також негативну оцінку діяльності отримали районне відділення «Знання», бібліотеки та клуби району, адже вони «не наступали як слід на пережитки минулого». Потрапили під обструкцію й партійні організації підприємств Кіровограду за те, що вони «усувалися від проведення заходів, спрямованих на поліпшення атеїстичної пропаганди». У якості прикладу було наведено панчішну фабрику, на якій «за кілька місяців прочитано аж... одну лекцію на антирелігійну тему».

Наприкінці статті пролунав заклик «використовувати найрізноманітніші форми пропаганди знань наукового атеїзму, практикувати виїзди спеціальних груп

³¹ Сарбей В. Праця і релігія. *Кіровоградська правда*. 1959. 5 черв. (№ 108 (4472)). С. 3.

³² Танчер В. Як виникла віра в бога. *Кіровоградська правда*. 1960. 22 лип. (№ 144 (4763)). С. 2.

атеїстів у села, де є релігійні секти, використовувати для викриття підступних дій окремих сектантів сільські сходки, ширше впроваджувати нові обряди». Також зверталася увага на те, що в розпорядженні атеїстів є прекрасна зброя – кіно. І нарешті завдання атеїстичного виховання закликали виконувати «по-партійному»³³.

Висновки. Таким чином, друкований орган Кіровоградського обласного і міського комітетів КП(б)У та обласної ради трудящих «Кіровоградська правда» в період активізації антирелігійної політики в СРСР у 1954–1965 роках виконував функцію рупору атеїстичної пропаганди в Кіровоградській області УРСР.

Окрім журналістів і лекторів обласного лекційного бюро та членів Товариства для поширення політичних і наукових знань, у якості авторів пропагандистських публікацій виступали вчені та колишні служителі культу. Основними темами статей антирелігійного спрямування були: огляд рівня атеїстичної пропаганди та освіти в Кіровоградській області, заклики активізувати атеїстичну пропаганду, критика релігійного світогляду та пропаганда матеріалістичного вчення, публічні каяття колишніх священників і віруючих.

Однак кожна тема і кожен виступ пропагандистів зводилися до одних і тих же висновків, в яких стверджувалося, що релігія є пережитком стародавніх часів, вона використовувалася для експлуатації трудящих і зараз вона гальмує будівництво комунізму тощо.

Як результат «Кіровоградська правда» вписала свою сторінку в історію атеїстичної пропаганди СРСР, проте мета по атеїзації мешканців Кіровоградської області не була досягнута, про що, зокрема, свідчили тези, викладені в окремих статтях газети, в яких висвітлювалася антирелігійна діяльність певних структур регіону.

REFERENCES

- Vitrynska, O. (2014). Radyanska presa ta literatura 1920–30 rr. yak instrument vplyvu na religijnnu svidomist yevreyiv Ukrainy [The soviet press and literature of the 1920-s and 30-s as an instrument of influence on the religious consciousness of Jews in Ukraine]. *Visnyk NTU*, 25 (1068), 3–14 [in Ukrainian].
- Hela, O. (2023). Antyrelihiina propahanda na storinkakh zhurnalu Perets v 1953–1964 rr.: dosvid vykorystannia baz danykh [Anti-religious propaganda on the pages of the magazine Perets in 1953–1964: the experience of using databases]. Retrieved from <http://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/1906-hela-o-m-antyrelihiina-propahanda-na-storinkakh-zhurnalu-perets-v-1953-1964-rr-dosvid-vykorystannia-baz-danykh> [in Ukrainian].
- Dudka, L. (2023). Zhurnal Bezvirnyk u systemi antyrelijnoyi propahandy v Ukraini 1920–1930 rr. Khrystyanstvo v Ukraini: doba Vidrodzhenya ta Novoho chasu [The magazine Bezvirnyk in the system of anti-religious propaganda in Ukraine in the 1920-s and 1930-s Christianity in Ukraine: the Renaissance and Modern Times]. Retrieved from <https://www.regio.org.ua/index.php/regio/article/view/1281/1281/> [in Ukrainian].

³³ Атеїстичному вихованню – цілеспрямованість, чітку систему. *Кіровоградська правда*. 1965. 28 лист. (№ 281 (6269)). С. 2.

- Kahanov, Y. (2014). Radyanska presa i konstruyuvannya masovoyi suspilnoyi svidimisti v Ukrayini (1950-ti – 1985 rr. [The soviet press and the construction of mass public consciousness in Ukraine (1950-s – 1985)]. *Naukovi praci istorychnogo fakultetu Zaporizkoho nacionalnoho universytetu*, XXXVIII, 213–225 [in Ukrainian].
- Kalabavska, V. (2012). Suchasna ocinka antyreligijnoyi kampaniyi v osviti radyanskoyi Ukrayiny (za materialamy pedohohichnoyi periodyky 20-kh rokiv XX st.) [A modern assessment of the anti-religious campaign in the education of soviet Ukraine (based on the materials of pedagogical periodicals of the 1920-s)]. *Zbirnyk naukovykh prac Umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu*, 3, 96–102 [in Ukrainian].
- Rudyi, H. (2017). Hazetna periodyka URSS 1950–kh rokiv: osoblyvosti formuvannya, funkcionuvannya, kontent [Newspaper periodicals of the Ukrainian SSR in the 1950-s: peculiarities of formation, functioning, and content]. *Nauk. pr. Nac. b-ky Ukrayiny im. V.I. Vernadskoho*, 48, 460–474 [in Ukrainian].
- Chuchalin, O. (2019). Vplyv ateyistychnoyi propahandy radyanskoyi presy na relihiynu sytuaciyu v USRR u 1920–1930-ti rr. [The impact of atheist propaganda of the soviet press on the religious situation in the Ukrainian SSR in the 1920-s and 1930-s]. *Hileya*, 37–44 [in Ukrainian].
- Shulzhenko, S. (2018). Hazety Ukrayinska SSR 1955–1960 rokiv u fondi Derzhavnoho arkhivu druku Knyzhkovoyi palaty Ukrayiny: analitychnyi ohlyad [Newspapers of the Ukrainian SSR of 1955–1960 in the collection of the State printing archive of the Book chamber of Ukraine: an analytical review]. *Visnyk Knyzhkovoyi palaty*, 12, 37–44 [in Ukrainian].
- Bidzilia, Y. (2023). Zakarpatska periodyka seredyny ta druhoyi polovyny XX st. yak proces pohlyblennya radyanizaciyi mas-medijnoho prostoru krau [Transcarpathian periodicals of the mid- and second half of the twentieth century as a process of deepening the sovietisation of the region's mass media space]. Retrieved from <https://www.lsl.lviv.ua/index.php/uk/fahovi-vydannya/zbirnyk-prats-ndi-presoznavstva/zb2020/zb2020bidzilyayu/> [in Ukrainian].
- Hrinchenko, V. (2021). Neprynyattya relihiijnykh svyat v rannij radyanskyj period u vidobrazhenni miscevoi presy Umanskoyi okruhy [Rejection of religious holidays in the early soviet period as reflected in the local press of the Uman district]. *Umanska starovyna*, 8, 1051–18 [in Ukrainian].
- Hrybenyk, M. (2013). Ateyistychna propahanda v periodychniy precy Pivdnya Ukrainy (1954–64 rr.). [Atheist propaganda in the periodicals of Southern Ukraine (1954–64)]. *Naukovyj visnyk Mykolayivskoho nacionalnoho universytetu imeni V.O. Sukhomlynskoho. Ser.: Istorychni nauky*, 3.35, 273–276 [in Ukrainian].
- Danylets, Y. (2015). Radyanska presa proty pravoslavnoho chernectva ta monastyriv na Zakarpatti (1950–1960 rr.). [The soviet press against orthodox monasticism and monasteries in Transcarpathia (1950–1960)]. *Pravoslavny biblicky zbornik. Horlyce*. II, 136–149 [in Ukrainian].
- Danylets, Y. (2023). Antireligioznaya propaganda v periodike Zakarpatskoy oblasti USSR v 1950–1960 gg. [Antireligious propaganda in the periodicals of the Transcarpathian region of the Ukrainian SSR in 1950–1960]. *Elektronnyj nauchno-obrazovatelnyj zhurnal 'Istoriya'*. T. 7. Vypusk 9 (53). Retrieved from <http://history.jes.su/s207987840001304-3-1> [in Ukrainian].
- Kostiv, M. (2017). Antyreligijna propahanda na shpaltakh Chernihivshhyny na pochatku 30-kh rokiv XX st. [Anti-religious propaganda in the press of Chernihiv region in the early 1930s]. *Literatura ta kultura Polissya. Seriya: Istorychni nauky*, 88, 194–202 [in Ukrainian].

- Tatarchenko, O. (2006). Pozyciya khersonskykh hazet u vysvitleni cerkovnoyi problematyky v period 1917–1922 rr. [The Position of Kherson Newspapers in Covering Church Issues in 1917–1922]. *Pivdennyj arkhiv: Zbirnyk naukovykh prac. Istorychni nauky*, 23, 86–92 [in Ukrainian].
- Tatarchenko, O. (2007). Hazeta Krasnyj Nikolaev (Shlyakh industrializaciyi) yak dzherelo doslidzhennya religioznoyi polityky u 1920–1930-ti roky [The newspaper ‘Krasnyi Nikolaev’ (‘The Way of Industrialisation’) as a source for the study of religious state policy in the 1920s and 1930s]. *Pivdennyj arkhiv: Zbirnyk naukovykh prac. Istorychni nauky*, 25, 105–108 [in Ukrainian].
- Tatarchenko, O. (2020). Naddnipyrianska Pravda yak zasib vysvitlenya ateistychnoyi propahandy u Khersonskij oblasti URSS (druha polovyna 1940–kh – persha polovyna 1960–kh rr). [‘Naddnipyrianska Pravda’ as a means of coverage of atheist propaganda in the Kherson region of the Ukrainian SSR (second half of the 1940–s – first half of the 1960s)]. *Eminak*, 3 (31), 155–164 [in Ukrainian].
- Tatarchenko, O. (2021). Aktyvizaciya krytyky pravoslavnykh svyat na shpaltakh hazet pivdennoyi Ukrainy v druhyi polovyni 1950–kh rr. [Intensification of criticism of orthodox holidays in the newspapers of southern Ukraine in the second half of the 1950s]. *Pivden Ukrainy: etnoistorychnyj, movnyj, kulturnyj ta religioznyj vymiry: zbirnyk naukovykh prac*, 8, 371–374 [in Ukrainian].
- Tatarchenko, O. (2022). Vysvitlenya hezetamy pivdennoyi Ukrainy stanu poshyrennya materialistychnoho svitohlyadu v povoenni roky [Coverage of the spread of the materialist worldview in the postwar years by newspapers in southern Ukraine]. *Suspilno-politychni procesy v Ukraini ta sviti: istoriya, problemy, perspektyvy: mater. IX Vseukr. nauk.-prakt. konf. (Sumy, 29 kvitnya 2022 r.)*, 179–184 [in Ukrainian].
- Vid Byuletenya... do hromadskoyi hazety. Bibliografichna khronika (do 100-richchya Kirovohradskoyi pravdy) (2018). [From the Bulletin... to the community newspaper. Bibliographic chronicle (to the 100-th anniversary of Kirovohradska Pravda)]. *Departament kultury, turyzmu ta kulturnoyi spadshhyny Kirovohradskoyi oblasnoyi derzhavnoyi administraciyi, oblasna universalna naukova biblioteka im. D.I. Chyzhevskoho*, m. Kropyvnyckyj; ukladachi: Andriychenko N.P., Mishhenko M.I., Zavina O.M.. Kropyvnyckyj, 119 s. [in Ukrainian].
- Vakulshuk, O. (2021). Bahatotyrazhna presa Ukrainy 1917–1941 rokiv: stanovlennya, rozvytok, kontent [Multicirculation press of Ukraine in 1917–1941: formation, development, content]. NAN Ukrainy, Nac. b-ka Ukrainy im. V.I. Vernadskoho. Kyiv, 536 s. [in Ukrainian].